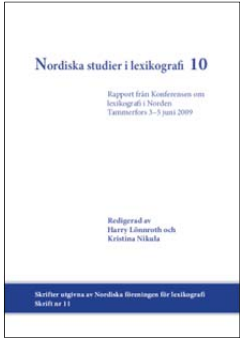

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Från normativ hållning till politisk korrekthet? SAOL och normen under ett drygt sekel	
Forfatter:	Kristina Nikula	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 10, 2010, s. 400-416 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Tammerfors 3.-5. juni 2009	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for lexicografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i lexicografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

KRISTINA NIKULA

Från normativ hållning till politisk korrekthet? SAOL och normen under ett drygt sekel

The aim of this article is to investigate if and how the concept of norm is discussed in *Svenska Akademiens ordlista* (Swedish Academy Glossary). This dictionary is also analysed as to its political correctness, because it was accused by some critics of being too politically correct after its publication in 2006. Using the principles of critical discourse analysis the investigation starts with the seventh edition (1900) and ends with the thirteenth (2006).

Nyckelord: bruk, deskription, norm, politisk korrekthet, preskription

På 1970-talet, med dess krav på demokrati, var diskussionen om norm och normering rätt livlig. Mot slutet av årtiondet, 1979, utkom bland annat *Språkrätt* där Ulf Teleman strävade att se språknormeringen och dess funktionella grund i ett språksociologiskt sammanhang. Också senare har norm diskuterats i olika sammanhang och norm utgör tema i till exempel det nionde numret av *Lexico-Nordica* (2002). I våra dagar, med tilltagande internationalisering och mångkulturalism, kunde behovet av och intresset för normering av svenska språket förväntas öka.

Det är inte alltid lätt att följa diskussionen om norm då olika forskare ofta ger *norm* olika innebörd. Ett slags *common sense* tycks i alla fall råda i fråga om vissa delbetydelser hos detta begrepp. (Hundt 2009: 118 f.) I fortsättningen använder jag *norm* i betydelsen preskription. Varje språkbrukare följer mer eller mindre medvetet vissa språkregler i sitt språkbruk för att över huvud kunna göra sig förstådd; när efterföljden av en språkregel påbjuds av en språklig auktoritet har regeln upphöjts till norm vilket vanligen leder till att normen kodifieras skriftligt i handböcker av olika slag. Norm innebär inte att man till varje pris måste hålla fast vid gamla mönster, norm är inte dogm (Nikula 1991: 248), utan kan lika väl innebära att normauktoriteten i ett varierande bruk efter hand till norm upphöjer den form som har störst stöd. Normen blir med andra ord på sätt och vis datummärkt.

1. Kritisk granskning av SAOL

Syftet med denna artikel är att med utgångspunkt i kritisk diskursanalys (Fairclough 1992) studera om/hur norm(ering) diskuteras och kommer till uttryck i främst förord och inledningar till *Svenska Akademiens ordlista* samt att diskutera påståendena om politisk korrekthet som framfördes av vissa kritiker då den trettonde upplagan kom ut 2006. Företaget kan till stora delar tyckas vara ett försök att slå in öppna dörrar, i synnerhet som SAOL numera uppges vara normerande med avseende på språkets formella, grammatiska och ortografiska sida men i övrigt inte sägs följa en viss ideologi (SAOL 13: X). SAOL har därtill redan tidigare studerats ur åtskilliga synvinklar: dess historia av bland annat Ture Johannisson och Gösta Mattsson i *Svenska Akademiens ordlista under 100 år* (1974) och av Bengt Sigurd i *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier* (Allén & Loman & Sigurd 1986). Också i det senaste tillskottet SAOL och tidens flykt. Några nedslag i ordlistans historia (2009), som redigerats av Martin Gellerstam, behandlas olika språkliga områden och olika tider i SAOL:s historia.¹ Jag har valt att undersöka SAOL därför att ordlistan har en stark folklig förankring och dess spridning närapå kan jämföras med psalmbokens och almanackans spridning i det gamla bondesamhället.² Andra ordböcker profilerar sig också gärna mot denna.³ Ordböcker utgör därtill i praktiken en viktigare del av de språkliga kodexarna med tanke på normen än grammatikor och regelböcker tack vare att ordböckerna vanligen är lätta att få tag på (Ammon 2005: 34). Som aktiv ordboksanvändare är jag därtill, utan att ifrågasätta tidigare forskning, intresserad av vad SAOL "egentligen står för".

Det diskurskritiska angreppssättet innebär att egenskaperna (ordval, grammatik, koherens) hos texten, i detta fall förord och inledning, ses i relation till produktion, distribution och konsumtion (den diskursiva praktiken) som med bland annat sändare och mottagare utgör bryggan mellan texten och dess samhällsbakgrund (den sociala praktiken). (Fairclough 1992: 71–75.) En text bär för det mesta spår av ideologiska processer och strukturer (Fairclough 1992: 86–91) och ett av den kritiska analysens centrala mål är att kartlägga förbindelserna mellan språkbruk och social praktik (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 76). Det är inte givet att vare sig textproducent eller -recipient alltid är medve-

1 Se vidare i dessa nämnd litteratur.

2 År 1973 kom SAOL på nionde plats bland de tio mest lästa böckerna i Sverige. (Sigurd 1986: 214.)

3 I bruksanvisningen till *Bonniers svenska ordbok* (1997) konstateras: "Det är värt att påpeka att BSO inte, i motsats till Svenska Akademiens ordlista, är en normerande ordbok."

ten om sina ideologiska preferenser. I synnerhet om ideologin är inbäddad i en konvention och förefaller mer eller mindre naturlig kan det vara svårt att förstå att texten är ideologiskt färgad. (Fairclough 1992: 87, 90.) En till synes neutral beskrivning av bruket kan därför verka mera normerande än en regelrätt preskription.

I en studie av norm måste hänsyn tas till att det svenska språket på 1800-talet, då SAOL började utkomma, inte uppvisade samma grad av standardisering som i våra dagar. Man kan inte heller förbise de strömningar som är aktuella inom språkvetenskapen vid en viss tidpunkt, lika litet som från rådande ideologier i samhället. Vid sidan av de språkvetenskapliga inriktningar som avlöst varandra – den historisk-romantiska skolan, junggrammatiker och strukturalism, samt språksociologi och generativ grammatik – löper något förenklat som en röd tråd den gradvisa demokratiseringen av samhället. Till följd av invandringen har Sverige också med tiden blivit ett mångkulturellt och flerspråkigt land.

1.1 Svenska Akademiens ordlista 1–6

Första upplagan av SAOL kom ut 1874 och trycktes i på det hela taget oförändrad form i fyra upplagor men först den sjätte upplagan 1889 avviker väsentligt från de föregående. (Sigurd 1986: 200.) Inom språkvetenskapen intresserade man sig i slutet av 1800-talet främst för språkhistorien med bröderna Grimm som främsta företrädare. J. E. Rydqvist, som satte sin prägel på innehållet i de första upplagorna av ordlistan, var starkt påverkad av bröderna Grimm och romantiken och dess beundran för fornspråken och dialekterna (Teleman 2003: 62 f.) och det är därför naturligt att en etymologiserande och konservativ språkriktighetssyn kom att bli kännetecknande för den första till och med den femte (1889) upplagan av SAOL. Den demokratiseringsprocess som samhället skulle komma att genomgå och som småningom skulle resultera bland annat i ett förändrat tilltalsskick hade ännu inte fått sin början utan riksspråket var en angelägenhet för språkhistorikern.

Junggrammatikerna vurmade inte för äldre språkstadier utan intresserade sig för språkförändringen. Idén om ljudlagar kompletterades med analogier då ljudlagarna slog slint och sågs som en förenkling och förbättring av språket. Junggrammatikerna betraktade därtill talspråket som det egentliga språket och kom härigenom att betona det faktiska språkbrukets betydelse och att det talspråkliga bruket borde bli vägledande för skriftspråksnormen, en riktning som långt senare åtminstone indirekt skulle komma att få stöd av såväl språksociologin som Chomskys generativa grammatik. (Teleman 2003: 64–73.)

Den sjätte upplagan av SAOL (1889) kom i flera avseenden att avvika från de tidigare. Upplagan är anmärkningsvärd såtillvida som den för första och enda gång genom ett kungligt brev föreskrivs som norm för stavningen. I denna upplaga åberopas inte längre språkvetenskapen, man var mer liberal mot lånorden och man tar nu hänsyn till allmänt gällande skrivsed och bekvämligheten för den skrivande. (Sigurd 1986: 200 f.) SAOL är med andra ord, fränsett stavningen, på väg att bli den deskriptiva ordlista som senare redaktörer gärna velat få den att framstå som. Den sjunde upplagan kom ut 1900 och det är denna och de sex upplagor som följt fram till 2006, som jag kommer att studera närmare. Den sjunde upplagan är också den första upplaga av SAOL som kan räknas som en betydande lexikografisk prestation (Malmgren 2002: 7).

1.2 Svenska Akademiens ordlista 7–9

Intertextualitet är ett utmärkande drag i förord och inledningar i SAOL. En nyare upplaga knyts till tidigare upplagor som får utgöra bakgrund till de förändringar som görs. På detta vis kommer i synnerhet upplagan från 1889 att vara ständigt närvarande eftersom denna upplaga kom att få en speciell betydelse i och med att ordlistan fastställdes som norm för skolans stavning. Den *sjunde* upplagan (1900) innehöll flera nyheter i jämförelse med SAOL 6 och man hänvisar ofta, om än något motvilligt (man anför i flera sammanhang dubbelformer, t.ex. dubbelgenus), till språkbruket (SAOL 7: IX). Enligt inledningen borde Bohusläns invånare ”rätteligen kallas *bohusläningar*”

men då språkbruket i detta fall faktiskt tagit mera hänsyn till analogien med afledningarna af orden på *-land* än till etymologiens kraf, så har nu Ordlistan äfven här godkänt formen på *-länning*. (SAOL 7: VII.)

Biformen på *-t* i till exempel *väsentligt* har ”där språkbruket godkänner eller föredrager” nämnts vid sidan av den på *-en*, *väsentligen*. I bestämd form pluralis av ord på *-are* anger ordlistan däremot endast *-arna* (*fiskarena* > *fiskarna*), eftersom detta är ”den enda brukliga formen” i talspråket. (SAOL 7: VII f.) Ordlistan ställer sig därtill mindre negativ till grammatiska former och konstruktioner som man förr bedömt som oriktiga ”sedan en granskning av språkbruket ådagalagt, att äfven goda författare under senare tider tillåtit sig att [...] använda dem i sina skrifter” (SAOL 7: X).

Den fortfarande rätt restriktiva hållningen till lånord formuleras på följande vis:

Där vårt eget vackra, böjliga och uttrycksfulla svenska språk lämnar oss tillräckliga medel att på ett fullt tillfredsställande sätt framlägga våra tankar, där böra vi naturligtvis ej lita till främmande källor. (SAOL 7: II.)

Ordboksredaktionen ställer sig likväl inte helt avvisande till lån, eftersom en mängd mer eller mindre internationella fackord utan svensk motsvarighet anses "hafva rättmätigt anspråk på en plats också i en svensk ordbok" (SAOL 7: II). Också andra typer av lån försvarar sin plats i svenska språket "i det de uttrycka begreppsskiftningar, som vi eljest antingen icke alls eller med svårighet [...] skulle förmå återgifva i ord" (SAOL 7: II). Eftersom man i det tio sidor långa förordet ofta åberopar och "godkänner" bruket, förefaller ordlistan något mindre normativ än sina föregångare (SAOL 7: IX) men den normativa inställningen är fortfarande tydlig då man genomgående tar ställning till bruket ur normativ synvinkel. Ord och uttryck som att något "rätteligen bör" kallas, att vissa former har "erhållit godkännande" medan andra bedömts som "oriktiga" och att man inte "bör" lita till främmande källor, det vill säga använda lånord, talar härvidlag sitt tydliga språk. Det legitima i den rätt hårdföra normativa inställningen diskuterades inte utan ansågs som mer eller mindre självklar och man antingen accepterade eller underkände uttryckssätt som var etablerade i bruket. Förordets avslutande stycke är i sin syn på ordlistans funktion till sitt innehåll likväl sådant att detta torde kunna skrivas under också av våra dagars lexikografer:

Likformighet och enhetlighet i ett folks skriftspråk är naturligtvis en mycket eftersträfvansvärd sak. Svenska Akademiens ordlista afser också i främsta rummet just att skapa och vidmakthålla en fast ordning inom vårt modersmål. Men enhetlighetsintresset bör icke ensamt göras gällande. Det får tydligtvis inte drivas så långt, att det hämmar språkets naturliga utveckling och bringar det att stelna i konventionalism, det får icke heller uppresa onödiga skiljemurar mellan det talade språket och det skrifna. Ur denna synpunkt bör man bedöma det större tillmötesgående mot talspråket, som den nu framlagda Ordlistan i vissa punkter företer. (SAOL 7: X.)

Den *åttonde* upplagan av SAOL (1923) var tänkt som skolbok (SAOL 8: IV) vilket talar för att också den var avsedd att vara normativ. I samma riktning pekar att det i förordet uppges vad som är "tillåtligt" och vilka former som numera "erkännes" (SAOL 8: III). Ordlistan som tidigare gått emot 1906 års stavningsreform fick nu lov att backa och acceptera den officiella stavningen även om man som andra form i ordlistan angav den som Akademien föredrog (SAOL 8:

IV). Den största nyheten är ett försök att införa svenska utbytesord för många lånord (SAOL 8: III). Som helhet är inledningen ganska knapphändig med information.

I den *nionde* upplagan (1950) banas väg för de så kallade vardagliga orden (SAOL 9: III). Tidigare hade de vardagliga ordens plats i ordlistan inte ens diskuterats. Strukturalisterna kom indirekt att bidra till större tolerans gentemot variationen genom att anse att alla språksystem är lika värda ett studium vilket av språkforskarna gavs tolkningen att alla språk och dialekter är likvärdiga. De svenska strukturalisterna var likväl tämligen riksspråksfixerade och intresserade sig knappast alls för till exempel dialekterna. (Teleman 2003: 64 f., 73 f.) Många nytillskott i SAOL 9 ”betecknas som vardagliga eller skämtsamma och hänvisas därigenom till användning i vissa stilarter” (SAOL 9: III). I sin presentation av gammalt och nytt i SAOL 9 konstaterar redaktören att ordlistan är avsedd att vara normerande och att avstånd därför har tagits bland annat från de så kallade runda orden samt att man har strävat till att skapa en ordlista som innehåller ord ”som bör kunna användas i riksspråket” (Holm 1951: 14).

1.3 Svenska Akademiens ordlista 10–13

Fram till och med den *nionde* upplagan var SAOL en normerande ordlista och dess funktion torde också ha varit tämligen klar för användaren.

I SAOL 10 (s. III) konstateras återigen att ordlistan fått tjänstgöra som norm för skolans stavning allt sedan 1889. Ordlistan bygger på ”ett i allmänt språkbruk gångbart ordförråd” och i större utsträckning än tidigare uppmärksammas de vardagliga orden samt en del provinsialismer och regionala riksspråksord, vilka ”kan anbefallas till allmänna bruk”. (SAOL 10: III.) Den inledande texten är neutralt beskrivande men kan, om man så vill och om man ser till det rådande samhällsklimatet och betoningen av bruket, tolkas som politiskt korrekt (se avsnitt 2.1). Sannolikare är likväl att det ökade intresset inom språkvetenskapen lyfte fram bruket och att man nu fått väsentligt bättre möjligheter att följa detta än tidigare. Också andelen generationsbetingade ord har ökat eftersom de blivit vanligare i skrift (Gellerstam 2009b: 67); däremot är man återhållsam med främmande ord (SAOL 10: III). Chomskys lära om språket som en medfödd färdighet hos individen kunde tolkas som en teori om alla språks lika värde och i förening med språksociologin som ett stöd för det allmänna bruket. (Teleman 2003: 74.) I en tid då misstron mot verkliga och påstådda makthavare därtill var utbredd var det viktigt att understryka brukets betydelse, också det regionala, och därigenom ordlistans ”folklighet”. Eftersom skillnaden mellan standard och

den breda allmänhetens språkbruk ofta påstås vara ett kännetecken på bristande demokrati hör det till att man åberopar folkets språk och dess språkliga preferenser då man legitimerar normen. Hänvisningar till bruket ger dessutom sken av att gemene man haft möjlighet att inverka på ordlistans innehåll. Urvalet görs ändå av kodifierarna själva och någon direkt påverkan på valet har majoriteten av språkbrukarna inte. (Ammon 2005: 38 f.)

Den *elfte* upplagan av SAOL (1986) bygger ”på språkbruk i stora mängder autentisk text”. (SAOL 11: 7.) Även om bruket åberopats redan i tidigare upplagor kom detta efter hand att spela en allt större roll inte enbart till följd av en ny syn på språklig variation utan också till följd av förbättrade möjligheter att följa brukets utveckling. Detta har lett till att upplagorna erbjuder varandra i fråga om brukets betydelse vid valet av uppslagsord. I denna upplaga ingår för första gången både ett förord och en separat inledning. Det inledande stycket i förordet lyder:

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket är till sin natur en samling *rekommendationer*. De gäller först och främst stavning och böjning av ett stort antal ord. *Rekommendationerna* har sin grund i språkets strukturella egenskaper och i språkanvändningen [kursiveringarna mina]. (SAOL 11: 5.)

Ordlistans funktion är härefter inte lika entydig som tidigare. *Rekommendation* ’sakligt grundad uppmaning till lämplig handling’ (SO s.v. *rekommendation*), som anger det övergripande målet, är härefter något av ett honnörsord i SAOL. I förordet, vars författare nu för första gången namnges, framhålls att ordlistan sedan 1889 bevarat sin status som *rikslikare* för stavningen, inte genom förordning utan genom vanerätt (jfr Ammon 2005: 35). Också inledningen beskriver SAOL som en samling *rekommendationer* och ordlistan uppges från början ha haft en *språkvårdande* inriktning i synnerhet vad gäller språkets formella, ortografiska och grammatiska sida och denna strävan efter *normering* har fortgått genom åren och blivit ett av SAOL:s kännemärken (SAOL 11: 6). Såväl den språkvårdande som den normerande inriktningen står i motsättning till den deskriptiva eftersom dessa funktioner innebär att delar av språket förbigås. Alternativa beteckningar på en företeelse och deras ideologiska betydelse kan därtill vara ett tecken på förändring (Fairclough 1992: 77). Genom att marknadsföra SAOL som en samling rekommendationer försöker man nu gå användaren till mötes och överlåter på användarna att själva välja om de vill följa rekommendationen eller inte.

I förordet till den *tolfte* upplagan (1998), vars författare är den samme som i

SAOL 11, upprepas till stor del samma text som i denna. Man uppger sig bland annat vara återhållsam med en del nyord från engelskan. Purism är det likväl inte frågan om utan lånorden tas emot så länge dessa kan anpassas till svenskans struktur. Lånordens stavning och böjning anses i likhet med vissa ordbildningstendenser också kräva tillsyn. Reglerna för sammansättning är ett annat område där normering anses vara i hög grad påkallad. (SAOL 12: XII f.)

En nyhet i inledningen är kapitlet ”Språkbruk och språknorm”. Det kom alltså att dröja ända fram till denna upplaga innan *norm* tas upp till diskussion (SAOL 12: XI–XIII). Ordlistan sägs i detta kapitel vila på två fundament: ”hur språkbruket i själva verket ser ut och *hur man skulle vilja att det såg ut* [min kursivering]” (SAOL 12: XII). Yttrandet leder tankarna till en kommentar till den nionde upplagan där man säger sig ha skapat en ordbok som innehåller ord som bör kunna användas i riksspråket. En språklig kodex ger sig nu för tiden inte ut för att vara preskriptiv utan typiskt är snarast att ordböckerna beskrivs som deskriptiva och baserade på språkbruket (Ammon 2005: 35). Med verb som uttrycker *vilja* och *önskan* ger preteritum av *skola* + infinitiv därtill formuleringen en försiktig och hövlig karaktär genom att den framställs som hypotetisk och betingad av omständigheter som i detta fall lexikografen inte rår över. (SAG 4: 279, 315.)

SAOL 12 uppmärksammar också ordbokens användare: läsare, språkanvändare, språkbrukare och svensk. Ordlistans producent är en institution (Svenska Akademien) med hög status och vissa befogenheter i språkliga frågor. Användarens förmåga att handskas med ordlistan diskuteras men i övrigt förblir denne osynlig. Att hänsyn tas till användaren tyder på en vilja att framstå som demokratisk och att ligga rätt i tiden, och att inte uppfattas som en ”myndighet” med rätt att föreskriva. I själva verket förväntas användaren likväl acceptera SAOL i dess nya form. (Jfr t.ex. Fairclough 1995: 14, Hellspong 2001: 245 f.)

Även om andra områden än språkets formella sida inte sägs omfattas av någon bestämd ideologi och sålunda inte berörs av normeringssträvandena förefaller denna upplaga mera öppet normativ än den föregående. Tolkas markeringarna *vard.*, *prov.* och andra som indirekta talakter, ”man kan/man kan inte” använda ett ord i annat än vissa sammanhang, fungerar ordlistan såväl öppet som förtäckt normerande.

Också författaren till förordet i *trettonde* upplagan (2006), som är en annan än i de två föregående upplagorna, inleder med att konstatera att SAOL sedan länge är den vedertagna normen för stavning och böjning av svenska ord. Ordlistan sägs likaså nu utgöra en samling rekommendationer som i stor utsträckning grundas på det etablerade bruket ”och som därutöver bestäms av en strävan att anpassa nya tillskott i språket till rådande svenska normer för stavning, böjning, ordbildning och ordval” (SAOL 13: V). Lånorden har under

SAOL:s existens utgjort ett problem (vid sidan av bland annat stavningen och genusproblemet som löstes efter hand). I den trettonde upplagan ges emellertid klara riktlinjer för hur de engelska lånorden ska behandlas. Det samma gäller också formen för sammansättningar. Kapitel två i inledningen, som också i denna upplaga behandlar bruk och norm, är närapå identiskt med motsvarande kapitel i föregående upplaga. Värt att notera är att det för första gången konstateras att alla lexikala källor i praktiken är normerande oberoende av om de anger ”regler” för hur språket skall användas eller deklarerar att ordboken endast beskriver språket men av användaren ändå betraktas som norm (SAOL 13: XI). Annat är knappast heller att vänta. Den som står inför ett språkligt problem och konsulterar en ordbok gör detta för att få veta om hans antaganden är korrekta (Bergenholtz 2001: 16 f.), det vill säga för att ta reda på normen.

En annan nyhet i förordet är att språkkritik eller allmänhetens uppfattning om det korrekta språket ägnas uppmärksamhet. De tidiga upplagorna av SAOL har kritiserats för att ha viftat bort språkbrukarnas vanor (Sigurd 1986: 200), men någon större förståelse för språkbrukarnas åsikter visas inte heller i förordet till den senaste upplagan. Lekmäns reflexion över språket, till exempel folketymologier, kan likväl påverka språkutvecklingen och därigenom beröra ordförrådet och sålunda också till exempel lexikografin (Griesbach 2006: 2). Den nedlåtande inställningen till den språkontresserade allmänheten står i skarp kontrast till det återkommande konstaterandet att SAOL bygger på det allmänna språkbruket.⁴ I kommentaren till gammalt och nytt i ordlistan (SAOL 13: XV, jfr Gellerstam 2009a: 23) bedöms allmänhetens intresse däremot som viktigt.

1.4 Svenska Akademiens ordlista och normen

Fram till den tionde upplagan var ordlistan, trots hänvisning till bruket, normativ och gav sig inte heller ut för att vara något annat. Från och med den elfte upplagan verkar två strävanden att stå emot varandra: dels viljan att normera (”hur man skulle vilja att det [språkbruket] såg ut”), dels och kanske framför

4 Förslag till nya uppslagsord sägs komma från allmänheten, och begäran om strykningar av ord som upplevs som anstötliga från människor med den uttalade föreställningen att en strykning skulle utplåna orden ur språket (SAOL 13: V). ”Verbala klenoder” som strukits sägs ge upphov till ”sorgesånger” men eftersom de strukna orden konstaterats ha låg frekvens kan klagomålen enligt SAOL ”föras till släktet krokodiltårar” (SAOL 13: VII). Jfr Nikula (2006: 213).

allt strävan att framstå som demokratisk inför ordlistans användare så att denna inte uppfattas som ett verk av enväldiga smakdomare som tillskansat sig makt över språket (jfr Sandøy 2005: 100). Med hänvisningarna till (det etablerade) språkbruket ("hur språkbruket i själva verket ser ut") läggs makten skenbart i händerna på språkbrukarna även om lexikografen alltifrån början träffat val i olika skeden av ordlistans tillkomst.

Förutom att de tidiga upplagorna av SAOL var öppet normativa nämns fram till den tolfte upplagan inte vilka källor som använts som underlag för ordlistan utan man refererar allmänt till (det etablerade) bruket. I den tolfte upplagan (1998) nämns för första gången Språkbankens textdatabaser (1967–1997), Mediearkivet, TT-material med mera som källa. Men det är först i den trettonde upplagan (2006) som källorna till bruket närmare specificeras till litteratur, officiellt språk och tidningsspråk (SAOL 13: XI) och vissa arbetsrutiner beskrivs. Huruvida källmaterialet är någorlunda balanserat med hänsyn till olika typer av text framgår emellertid inte och det förblir därför oklart om materialet är representativt för det bruk som det säger sig beskriva. Om källor och urvalsprinciper inte beskrivs kan en ordbok misstänkas för att vara förtäckt normativ för också vid valet av källmaterial måste ett urval ske. (Ripfel 1989: 198.) Även om källorna till bruket finns anförda har normen lika fullt sitt finger med i spelet då bruket i offentligt språk och tidningsspråk representerar skriftspråk som får antas orientera mot gällande norm. (Cameron 1995: 126, Sandøy 2005: 97, 100 f.). Användningen av litterära texter som underlag har därtill ibland ifrågasatts därför att man, då det gäller ortografi, syntax och även andra nivåer inom språkssystemet, medvetet kan leka med språket i denna typ av text (Hundt 2009: 128). Ett steg närmare språkbruket står sannolikt Google som också nämns bland källorna men "som dock måste behandlas med urskillning, särskilt eftersom det där finns en hel del privat text som inte nått nätet via någon oberoende textgranskare" (SAOL 13: XI, se också Sandøy 2005: 101).

Eftersom SAOL (i första hand) är en rättskrivningsordlista och som sådan normativ (NLO s.v. *rettskrivningsordbok*) kan ordlistan främst användas som produktionsordbok. Uppgifter om uttal och betydelse, ämnestillhörighet och bruklighet är också till nytta främst vid produktion av text även om ordlistan också kan vara till (begränsad) nytta vid reception av text. Varje normativ ordbok med utsikter till framgång tar hänsyn till bruket och är samtidigt automatiskt deskriptiv. Varje deskriptiv ordbok upplevs oftast som preskriptiv av användaren i gemen. I SAOL kan de båda funktionerna knappast ens skiljas åt i praktiken (Gellerstam 2009a: 30) och även den mest deskriptiva ordbok måste för att vara användbar följa vedertagen stavning och redovisa ordets vedertagna betydelse(r). Skillnaden mellan SAOL och till exempel SO är i praktiken mest en skillnad i detaljrikedom. Det vore därför kanske på tiden att överge dikoto-

min deskriptiv-preskriptiv och att presentera SAOL som enbart en rättskrivningsordbok och som ett utsnitt ur det svenska ordförrådet sådant detta ser ut i etablerat språkbruk vid en viss tidpunkt?

2. Politisk korrekthet

När SAOL 13 kom ut väckte framför allt ett par ord ur invandrarsvenskan, *guss* och *keff*, stor uppmärksamhet och kritik och ordlistan beskylldes för bland annat politisk korrekthet. (Gellerstam 2009a: 24–30.)

2.1 Vad är politisk korrekthet?

Den rörelse, som brukar gå under namn av politisk korrekthet uppstod i vänsterkretsar i USA på 1960-talet. Kännetecknande var motståndet mot såväl språklig som annan diskriminering av minoriteter med avseende på kön, religion samt nationell och etnisk härkomst. (Griesbach 2006: 88 f.) En viktig del av den politiska korrektheten utgjordes av strävan att skapa nya benämningar på sociala minoriteter, stigmatiserande egenskaper och misskrediterande arbeten. De nya beteckningarna skapades i tron att ett från början neutralt ord skulle höja referentens status. Motsvarande föreställning ger också *Gringos*⁵ chefredaktör uttryck för då han i en kommentar till diskussionen om *keff* och *guss* konstaterar att ”Höjer vi statusen på miljondialekten⁶ lyfter vi indirekt gruppen som pratar den.” (Internetkälla 4.) Det är med andra ord djupa sociala konflikter som kommer till ytan på det språkliga planet (jfr Cameron 1995: 11, Germann 2007: 8).

Kritikerna har hävdats att de utbyten av beteckningar som initierats av förespråkarna för politisk korrekthet i själva verket är enbart eufemismer. Förespråkarna för nya benämningar anser att dessa *inte* är förskönande, eufemismer, utan de gamla beteckningarna pejorativa. Såväl kritiker som anhängare av politisk korrekthet tycks därmed vara överens om att ”eufemismer” bidrar till att skapa ett manipulativt och lögnaktigt språk. Ombenämningar har förekommit långt innan begreppet politisk korrekthet myntades men betraktades då som en naturlig språkutveckling. I och med introduktionen av begreppet politisk korrekthet har uppmärksamhet riktats mot fenomenet som därvid kommit att betraktas som ideologiskt motiverat. (Germann 2007: 16–19.)

Innebörden av politisk korrekthet är inte densamma överallt. I svenskan där

5 *Gringo*, ett magasin som behandlar invandratäta förorter.

6 *Miljondialekten*, den svenska som talas av invandrarungdom.

begreppet dök upp i början av 1990-talet⁷ brukar innebörden anges vara 'som stämmer väl överens med åsikterna hos det (för tillfället) ledande kulturskiktet i frågor som rör politik och samhälle'. Här uppfattas begreppet främst som en strävan att ligga rätt i tiden och stå åsiktsmässigt nära de grupper som sätter agendan i samhällsdebatten. Exempel på politisk korrekthet skulle enligt definitionen kunna vara att uttrycka åsikter som ligger nära etablerade opinionsbildares syn på till exempel feminism eller mångkultur som varit aktuella frågor under de senaste åren. (*Nyordsboken* 2001.) I regel avgör majoriteten av opinionsbildare vad som generellt i samhället anses som politiskt korrekt. Också regeringsmaktens politiska färg är av betydelse.

Eftersom lexikografen inte själv skapar eufemismer utan enbart förtecknar dem kan en ordboks eventuella grad av politisk korrekthet spåras främst i valet av källmaterial i den mån detta finns redovisat samt i förord och inledning som på sätt och vis utgör ett slags programförklaring. Också valet av uppslagsord (Bergenholtz 2006: 2 f.) och deras markering kan avslöja politisk korrekthet. För ordböcker som kommit ut långt tillbaka i tiden ställer det sig svårt eller till och med omöjligt att avgöra om dessa är politiskt korrekta om man inte är mycket väl insatt i vilka åsikter som dominerat diskussionen och när eufemismer av olika slag skapats. (Germann 2007: 11.) Ordböcker behöver emellertid också ha en viss ålder för att de ska kunna ses i sitt rätta perspektiv.

2.2 SAOL politiskt korrekt?

I mitten av 1950-talet hade det svenska språket uppnått en sådan grad av standardisering att skriftspråkets normerare kunde se mera positivt på talspråket. Det rädde högkonjunktur och arbetarna behövde inte krusa för arbetsgivarna, arbetarpartiet innehade regeringsmakten och det rädde allmän jämlikhet. Tilltalssystemet, som speglade en äldre form av klassamhälle, avskaffades mot slutet av 1960-talet som ett tecken på att "[e]n ann hade börjat känna sig så god som en ann". Också diskussionen om *dom* skulle ersätta *de/dem* var ideologiskt färgad. Kravet att skriftspråket borde närma sig talspråket, som var mans egendom, framstod som folkligt och demokratiskt. (Teleman 2003: 155–162.) Det var säkert inte av en händelse Posten myntade slagordet *Skriv som du talar!* (1977) mot slutet av 1970-talet. Inte heller SAOL undgick som det förefaller att

7 *Politisk korrekthet* används för första gången i svenskan år 1975 av en kvinnoorganisation vars verksamhet bland annat skulle gå i *politisk korrekt* riktning (*Nyordsboken* 2001).

påverkas av det ideologiska klimatet. På pärmen till den tionde upplagan (1973) saknas Svenska Akademiens devis *Snille och smak*, en företeelse som onekligen verkar som en eftergift åt tidsandan. Den förfinade smak som åsyftas i devisen kunde förmodligen väcka tanken på högre stånd och misstanken att Svenska Akademien gick den gamla överklassens ärenden. SAOL var med andra ord åtminstone till det yttre politiskt korrekt.

Den trettonde upplagan av SAOL har kritiserats och av vissa kritiker beskyllts för att vara politiskt korrekt bland annat i sitt förhållande till mångkulturalism och ”kulturmaffian” i massmedierna.

Exempel på ord för vilka ordlistan föreslår ersättning är bland annat *negerboll* och *negerkyss* som finns uppförda som vardagliga beteckningar och för vilka i stället rekommenderas *chokladboll* respektive *chokladkyss*. Ersättningarna har kommit till av ideologiska skäl därför att *neger* med tiden blivit stilistiskt negativt markerat (jfr *negerby*, Gellerstam 2009b: 77). I ordlistan ingår också substantiven *blatte*, *neger* och *svartskalle* åtföljda av markeringen ”kan uppfattas som nedsättande”. Ingen motsätter sig detta, däremot att *svenne*, som också finns uppfört, markeras enbart som vardagligt, inte kränkande. Detta upplevs av kritikerna som ett typiskt exempel på politisk korrekthet. (Internetkälla 1.) Att de vardagliga *keff* och *guss* över huvud taget finns uppförda har också ansetts vara en eftergift åt förespråkarna för mångkulturalismen på bekostnad av det svenska. Det kan ju misstänkas att uppslagsorden är resultatet av effektiv lobbying, eftersom *Gringos* chefredaktör konstaterar: ”Vi har jobbat för det [...] för att få in de här orden för att de ska få den dignitet och status som de förtjänar.” (Internetkälla 5.)

Som ett annat exempel på politisk korrekthet anförs beskrivningen av *bög*. *Bög* kan enligt SAOL också uppfattas som nedsättande (jfr SO något vardagligt) medan *homofob* ”som konsekvent används för att sjukförklara alla som inte delar homolobbyns värderingar” (Internetkälla 2) saknar markering.

Språket på löpsedlar, vilket kräver koncentration, kan ge upphov till bland annat sammansättningar som under en kort tid har hög frekvens. En sådan sammansättning är till exempel *nakenchock*. Detta var till en början knutet till en specifik händelse som redan förefaller ha fallit i glömska eftersom ordet ingår i SAOL 13 men saknas i den tre år yngre SO. Ordlistan anses av kritiker ha fjäskat för kvällspressen och gett denna ”godkännande för sitt språkmissbruk” (Internetkälla 3), något som också anses gälla den rikliga förekomsten av vardagliga ord.

De vardagliga orden har fått stort utrymme i SAOL 13: *dissa*, *pretto*, *pucko*, *sabba*, *sotis*, *trattis*, *tummis* med flera. Dessa välkomnas inte av alla användare och många nya och vardagliga ord uppfattats (oriktigt?) inte som var mans egendom utan främst som hemmahörande i mindre, inflytelserika kretsar. På

detta tyder också de ordförståelsetest som dök upp efter det att SAOL kommit ut. De vardagliga orden har emellertid inte införts i ordlistan för att i första hand informera användarna utan som ett uttryck för principen att ord som finns i allmänspråkliga texter också ska avspeglas i SAOL (Gellerstam 2009b: 70). Med detta får SAOL ytterligare funktionen som dokumentationsordbok. Om man utgår ifrån att en ordbok skall täcka ett visst informationsbehov för en viss typ av användare i en specifik situation kan kombinationen av flera olika funktioner sannolikt medföra olägenheter för användaren. Detta kan emellertid inte diskuteras i detta sammanhang (se t.ex. Bergenholtz & Vrang 2006).

Oberoende av vilken funktion, preskriptiv eller deskriptiv, SAOL anses ha är den bäst lämpad för produktion av text. Det föreligger en principiell skillnad mellan de krav som ställs på en receptionsordbok respektive en produktionsordbok. I produktionsordböcker brukar framför allt ord som kan uppfattas som stötande inte anses höra hemma eftersom det är möjligt att producera text också utan att ord av denna typ används, men mindre belastade ord, till exempel slang, kan inte gärna utelämnas ur en enspråkigt svensk ordbok (jfr Svensén 2004: 84) i synnerhet om den som SAOL är avsedd att visa ett urval ur det svenska ordförrådet. Lemmabeståndet kan därför alltid försvaras med att detta består av ord som uppträder, *nota bene*, i den textkorpus ordboken bygger på men som inte nödvändigtvis ger en trogen bild av all svensk text (Gellerstam 2009b: 75).

Om man bortser ifrån att SAOL ska återspegla det svenska ordförrådet kan man hysa olika åsikter om huruvida alla ord som vid en viss tidpunkt råkar uppvisa hög frekvens verkligen behövs. Eftersom synen på SAOL som en normerande ordbok är djupt rotad hos allmänheten kolliderar förväntningarna på ett normspråk med det starkt vardagliga språk som presenteras i ordlistan. Devisen *Snille och smak* antyder därtill ett innehåll som ligger på en högre nivå än språkbrukaren i gemen själv förmår prestera.

3. SAOL i går och i dag

Under den tid SAOL utkommit har språk och samhälle genomgått många förändringar. SAOL var från början en öppet normerande ordlista även om man också hänvisade till bruket men accepterade enbart de ord som tagit sig genom det normativa nålsögat. Att ordlistan blev konservativ och till följd av detta med tiden var nära att förlora sitt inflytande kan till stor del förklaras med för tillfället rådande paradigmet inom språkvetenskapen. Bruket vann till vissa delar inträde i SAOL 9 (1950) men i större utsträckning först i den tionde upplagan 1973. I den elfte upplagan (1986) blir den normerande inriktningen åter tydlig då det bland annat omtalas ”hur man skulle vilja att det [språket] såg ut” och

i den trettonde (2006) är man öppet normerande bland annat då det gäller de främmande orden, något som väl närmast är ett resultat av den tilltagande internationaliseringen av svenskan.

För ordboksanvändaren i gemen kan det vara svårt att hålla isär ordlistans olika funktioner: den uppges till vissa delar vara normerande, i andra fall en samling rekommendationer och en avspegling och dokumentation av ordförrådet i allmänspråklig svensk text. Det är uppenbart att många språkbrukare vill se SAOL som modell för ett gott språk för varför skulle man annars köpa ordlistan? Om däremot en presentation av hela det svenska ordförrådet är huvudmålet vore det kan hända bäst att ordlistan gjordes till en rättskrivningsordbok i ordets rätta bemärkelse med uppgift om officiell stavning och böjning och endast i undantagsfall, till exempel vid homonymer, uppgift om betydelsen. För den som inte nöjer sig med detta finns SO med mera detaljerad information.

Frågan om SAOL är politiskt korrekt eller inte kan inte besvaras med ett ja eller ett nej allra minst på basis av några få exempel. Vad som är politiskt korrekt är därtill relativt och beroende av kontexten. Språkligt behöver politisk korrekthet dessutom inte handla enbart om enskilda ord utan kan i lika hög grad förekomma på diskursnivå, det vill säga innehållsliga aspekter i en proposition. Strävan att vara politiskt korrekt handlar i praktiken om att förhålla sig till det som för ögonblicket uppfattas vara politiskt korrekt, det vill säga om att vända kappan efter vinden, något som det naturligtvis vore ohemult att beskylla lexikograferna bakom SAOL för.

I stället för att hävda att användarna misstolkat ordlistans funktion och diskutera huruvida den är politiskt korrekt eller inte vore en undersökning av ordboksanvändarnas åsikter och önskemål i fråga om SAOL säkerligen till nytta. Den information som fås på detta sätt kunde eventuellt leda till en dialog mellan lexikografer och ordboksanvändare och på båda sidor till en bättre förståelse och aktning för motpartens krav och önskemål.

LITTERATUR

- Ammon, Ulrich, 2005: *Standard und Variation: Norm, Autorität, Legitimation. I: Standardvariation. Wie viel Variation verträgt die deutsche Sprache?*, red. av Ludwig M. Eichinger & Werner Kallmeyer. Berlin/New York. S. 28–40.
- Bergenholtz, Henning, 2001: *Lexikografie ist Selektion ist Selektion... I: Von der mono- zur bilingualen Lexikografie für das Deutsche*, red. av Jarmo Korhonen. Frankfurt am Main. S. 11–30.
- Bergenholtz, Henning, 2006: *How to do Policy with Dictionaries. I: Lexicos 16. S. 1–33.*
- BSO = Bonniers svenska ordbok, 1997. 5 uppl. Stockholm.

- Bergenholtz, Henning & Vrang, Vibeke, 2006: *Den Danske Ordbog: en ordbog for lingvister!* I: *LexicoNordica* 13. S. 185–196.
- Cameron, Deborah, 1995: *Verbal Hygiene*. London/New York.
- Fairclough, Norman, 1992: *Discourse and Social Change*. Cambridge.
- Fairclough, Norman, 1995: *Media Discourse*. London.
- Gellerstam, Martin, 2009a: Vad är Svenska Akademiens ordlista? I: *SAOL och tidens flykt. Några nedslag i ordlistans historia*, red. av Martin Gellerstam. Stockholm. S. 11–30.
- Gellerstam, Martin, 2009b: *SAOL i många upplagor*. I: *SAOL och tidens flykt. Några nedslag i ordlistans historia*, red. av Martin Gellerstam. Stockholm. S. 53–84.
- Gellerstam, Martin (red.), 2009: *SAOL och tidens flykt. Några nedslag i ordlistans historia*. Stockholm.
- Germann, Sibylle, 2007: *Vom Greis zum Senior. Bezeichnungs- und Bedeutungswandel vor dem Hintergrund der "Political Correctness"*. Hildesheim/Zürich/New York.
- Griesbach, Thorsten, 2006: *Unwort und laienlinguistische Wortkritik. Zur Erforschung des sprachkritischen Denkens in Deutschland*. Aachen.
- Hellspong, Lennart, 2001: *Metoder för brukstextanalys*. Lund.
- Holm, Pelle, 1951: *Nytt och gammalt i Svenska Akademiens ordlista*. Stockholm.
- Hundt, Markus, 2009: *Normverletzungen und neue Normen*. I: *Deutsche Grammatik – Regeln, Normen, Sprachgebrauch*, red. av Marek Konopka & Bruno Strecker. Berlin/New York. S. 117–140.
- Malmgren, Sven-Göran, 2002: *Normering i Svenska Akademiens ordlista 1874–1950: principer och resultat*. I: *LexicoNordica* 9. S. 5–20.
- Nikula, Kristina, 1991: Är norm ett "fult" ord? Om ordböcker och norm. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-seminarium XI, Våren 9–10.2.1991*. Vasa. S. 244–254.
- Nikula, Kristina, 2006: Du sköna nya värld. Om behovet av normering. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XXVI, Vasa 11–12.2.2006*. Vasa. S. 207–218.
- NLO = *Nordisk leksikografisk ordbok*, 1997. Utg. Henning Bergenholtz et al. Oslo.
- Nyordsboken. Med 2000 nya ord in i 2000-talet*, 2001. Stockholm.
- Ripfel, Martha, 1989: *Die normative Wirkung deskriptiver Wörterbücher*. I: *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, red. av Franz Joseph Hausmann et al. Berlin/New York. S. 189–207.
- SAG = *Teleman, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik*, 1999: *Svenska Akademiens grammatik 4. Satser och meningar*. Stockholm.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista 7–13, 1900–2006*. Stockholm.
- Sandøy, Helge, 2005: Frå "levende organisme" til språklig "usus". I: *Mot rikare mål o trå. Festskrift til Tove Bull*, red. av Gulbrand Alhaug, Endre Mørck & Aud-Kirsti Pedersen. Oslo. S. 93–106.
- Sigurd, Bengt, 1986: *Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska Akademiens språkliga insatser under 1900-talet*. I: *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*, red. av Sture Allén, Bengt Loman & Bengt Sigurd. Stockholm. S. 143–231.
- SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*, 2009. Stockholm.
- Svensén, Bo, 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm.

Teleman, Ulf, 2003: Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. Stockholm.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, 2000: Diskursanalys som teori och metod. Lund.

Internetkällor

Internetkälla 1 = Uttrycket ”jävla svenne” <https://www.flashback.info/showthread.php?t=965453/>

Internetkälla 2 = Behövs Svenska Akademiens ordlista? http://www.captustidning.se/index_magazine.php?page=article&id=284/

Internetkälla 3 = Värna svenskan i akademiens ordlista! http://www.se/opinion/synpunkt/artikel_313772.svd/

Internetkälla 4 = Guss och keff är två små steg i rätt riktning http://www.svd.se/nyheter/inrikes/artikel_313380.svd/

Internetkälla 5 = Rinkebysvenska slår sig in i SAOL http://svt.se/2.58360/1.450464/utskriftsvanligt_format?printerfriendly=true/